

תקציר

מחקר זה עוסק בבחינת ההבדלים בערכים של מתבגרים ומתבגרות במגזר היהודי בישראל, תוך השוואה בין בני נוער דתיים, מסורתיים וחילוניים. חלפו שלושה עשורים מאז מחקרם של גומבו ושוורץ (1989), שערכו חקר משווה לדירוג ערכים בקרב נערות ברמות שונות של דתיות, ולנוכח השינויים שחלו בחברה הישראלית בכלל ובסקטור הדתי בפרט, יש צורך לבחון מחדש את ההבדלים. חשיבותו של המחקר הנוכחי עולה לנוכח העובדה שמשרד החינוך אימץ בשנים האחרונות את שלושת היעדים של תוכנית הלימודים על פי ארגון ה-OECD: להבנות ידע, לשפר מיומנויות ולטפח ערכים (אלכסנדר וטופול, 2022). ערכים משמשים קווים מנחים בחייו של אדם (Schwartz, 1992). בחינת עולם הערכים של בני הנוער מסתמכת על סולם הערכים של רוקיץ (Rokeach, 1973) שמהווה את הבסיס לתיאוריית הערכים של שוורץ (גומבו ושוורץ, 1989; Schwartz & Bilsky, 1987; Schwartz, 1992). מפת הערכים מחולקת לעשרה סוגי ערכים: הכוונה עצמית, גרייה, הדוניזם (נהנתנות), הישגיות, כוח, ביטחון, קונפורמיות, מסורת, בנוולנטיות (טוב-לב) ואוניברסליזם.

למחקר הנוכחי שלוש מטרות עיקריות, הראשונה, לבחון את ההבדלים בחשיבות ערכים של נוער יהודי ישראלי מרמות דתיות שונות והצגת תמונת מצב עדכנית של ההבדלים בין עולמם הערכי של דתיים, מסורתיים וחילוניים. השנייה, לברר כיצד בני הנוער מסבירים את הדמיון והשוני בין עולם הערכים ורמות דתיות תוך זיהוי סוכני חינוך משמעותיים בחינוך לערכים. השלישית, לבחון את השפעת המגדר על עולמם הערכי של בני נוער.

המחקר הכמותי כלל 187 תלמידות ותלמידים, דתיים, מסורתיים וחילוניים בגילאי 14 – 15, הלומדים בכיתות ט' בבתי ספר במגזר הממלכתי והממלכתי-דתי בישראל במחוז המרכז. לאחר שנעשה המחקר הכמותי (לפני מגיפת הקורונה) התבצע המשכו של המחקר בחקירה איכותנית (בזמן מגיפת הקורונה). המחקר כלל שש קבוצות מיקוד עם עשרים תלמידים, שבמהלכו התבררו עמדות התלמידים לגבי הממצאים בנוגע לתפיסתם הערכית וכן כיצד הם מסבירים את ההבדלים והדמיון שנמצאו בחשיבות הערכים של בני נוער.

כלי המחקר נעשה בשיטות מחקר מעורבות (mixed methods) במערך מסביר (Explanatory Design). במודל זה העירוב מתבטא בשלבים, קודם כמותי ואחר כך איכותני (Tashakkori & Teddlie, 2003). מערך מחקר זה, המשלב מחקר כמותי באמצעות שאלונים ואחריו חקר איכותני המסביר את ממצאי המחקר הכמותי, מאפשר הצצה לעולמם של בני הנוער ופרשנותם האישית. כלי המחקר הכמותי הורכב משני שאלונים: א. שאלון דמויות למדידת ערכים (Schwartz, 1992) (PVQ- Portrait Values Questionnaire; Schwartz et al., 2001) אשר נבדק בעשרות תרבויות (Schwartz & Rubel, 2005). ב. שאלון משולב ערכים ומעורבות בית ספרית - שאלון זה מבוסס על פריטים שנלקחו מתוך שאלוני עשור ואילות (2001), עשור ואוטונוסר (1991), שוורץ (Schwartz, 1992) ורוקיץ (Rokeach, 1973). ניתוח התוכן במחקר האיכותני נעשה לפי ארבעת השלבים בשיטת גרוס (גרוס, 1995). המחקר נעשה בכפוף לאישור והנחיות לשכת המדען הראשי במשרד החינוך. השתתפות התלמידים נעשתה בהסכמת הוריהם והובטחה להם סודיות ואנונימיות ואפשרות להפסיק השתתפותם בכל שלב.

השערות המחקר: השערה ראשונה, בני נוער דתיים ייחסו חשיבות גבוהה יותר לערכים המתמקדים בחברה (קונפורמיות, מסורת, בנוולנטיות, אוניברסליזם) בהשוואה לבני נוער מסורתיים וחילוניים. השערה שנייה, בני נוער מסורתיים וחילוניים ייחסו חשיבות גבוהה יותר לערכים המתמקדים באינדיבידואל (הכוונה עצמית, גרייה, הדוניזם, הישגיות, כוח וחלק מערכי הביטחון) בהשוואה לבני הנוער הדתיים. השערה שלישית, בנות ייחסו חשיבות גבוהה יותר לערכי ההתחשבות באחר והמעורבות בבית ספר מאשר בנים.

ממצאים ודיון

להלן ממצאי המחקר, בהתאם למטרה הראשונה, בחינת ההבדלים בחשיבות ערכים והצגת תמונת מצב עדכנית:

1. ערכים המתמקדים בחברה- בניגוד למשוער, ההשערה הראשונה לא אוששה. ממצאי המחקר הכמותי מצביעים כי הערכים המתמקדים בחברה: קונפורמיות, בנוולנטיות ואוניברסליזם היו גבוהים בחשיבותם בקרב הקבוצה החילונית והמסורתית לעומת הקבוצה הדתית, למעט הערך מסורת שנבדל משמעותית בחשיבותו בקרב הקבוצה הדתית לעומת הקבוצה החילונית והמסורתית. במחקר האיכותני נמצאה תמיכה חלקית לממצאי המחקר הכמותי. בני הנוער נטו לחשוב שהערכים בנלוונטיות (דאגה והתמקדות ברווחתם של אחרים) קונפורמיות, ומסורת (המשקפים שימור) מאפיינים יותר את הקבוצה הדתית ובעלי חשיבות גבוהה יותר עבורם. ממצאים אלו תואמים ספרות קודמת המציגה מגמה ידועה בחקר ערכים, לפיה בני נוער ומבוגרים דתיים מדגישים יותר ערכים קולקטיביים עם זיקה אלטרואיסטית למשל, עזרה לזולת תרומה לחברה ופחות ערכים המתמקדים בפרט (Schwartz, 1992; Schwartz & Sagiv, 1995). אך לגבי הערך אוניברסליזם הם נטו לחשוב שזה מאפיין יותר את הקבוצה החילונית ובעל ערך חשוב יותר עבורם.
 2. ערכים המתמקדים באינדיבידואל- ההשערה השנייה אוששה ברובה. ממצאי המחקר הכמותי מצביעים כי הערכים המתמקדים באינדיבידואל: הכוונה עצמית, גרייה, הדוניזם, הישגיות היו גבוהים בחשיבותם בקרב הקבוצה החילונית לעומת הקבוצה הדתית והמסורתית והערך כוח בקרב הקבוצה המסורתית לעומת הקבוצה החילונית והדתית. למעט הערך ביטחון (ערך משולב) שנבדל משמעותית בחשיבותו הגבוהה בקרב הקבוצה הדתית לעומת הקבוצה החילונית והמסורתית. במחקר האיכותני נמצאה תמיכה רבה לממצאי המחקר. בני הנוער נטו לחשוב שהערכים הכוונה עצמית, גרייה, הדוניזם, הישגיות, כוח מאפיינים יותר את הקבוצה החילונית ובעלי חשיבות גבוהה יותר עבורם. בעוד שלדעתם הערך בטחון אכן מאפיין יותר את הקבוצה הדתית אך אמור להיות בעל חשיבות גבוהה עבור כל הקבוצות. שוורץ (Schwartz, 2012) מצא כי בכל הקבוצות הדתיות מדתות שונות התייחסו באופן חיובי יותר לערכי המסורת ובאופן השלילי ביותר לערכי הדוניזם וגרייה. ככל שהמתבגר דתי יותר, כך הוא מייחס חשיבות פחותה לערכי הפתיחות, וחשיבות רבה יותר לערכי השימור, ללא קשר לדת שאליה הוא משתייך, למעט בטחון בקרב יהודים.
 3. נמצא דמיון מבני בתפיסה הערכית של בני הנוער- מתבגרים חילוניים מסורתיים ודתיים נותנים עדיפות גבוהה לערך בנלוונטיות שמבטא קידום רווחתם של חברי הקבוצה שלהם, אך יחד עם זאת הם נותנים עדיפות גבוהה לערך הישגיות המבטא קידום עצמי.
- מטרתו השנייה של מחקר זה, בירור המשמעויות שמייחסים בני הנוער לדמיון ולשוני בין עולם הערכים ברמות הדתיות השונות תוך זיהוי סוכני חינוך משמעותיים בחינוך לערכים. ממצאי המחקר האיכותני משלבים בין שתי תיאוריות: תיאוריית הערכים של שוורץ (Schwartz, 1992) ושלוש האידיאולוגיות

הסותרות של לם (2001). ניתוח זה הוביל לחשיבות שייחסו בני הנוער לחינוך לערכים בעזרת שלושת אידיאולוגיות העל של לם :

1. סוציאליזציה - השפעת סוכני חינוך משמעותיים בחינוך לערכים : המשפחה, בית הספר, החינוך הבלתי פורמלי, קבוצת השווים השפעת החברה וחתירה לשוויון זכויות תוך כדי פתיחות לאחר.
2. אקולטורציה - השפעת הדת בחינוך לערכים תוך מתן חשיבות לערכים : מסורת, קונפורמיות ובטחון. הדת יכולה להדגיש ערכים שונים (למשל להבליט יותר את ערך החסד או הקונפורמיות). מתבגרים עשויים לבחור מה מידת הדתיות שלהם בהתאם לערכים שחשובים להם (Schwartz, 2012).
3. אינדווידואציה – המתבגרים ייחסו חשיבות להשפעת אישיות האדם בחינוך לערכים. הסבריהם מאששים ממצאי מחקר קודם שבחן את הקשר בין מבני אישיות לבין ערכים אישיים, שם נמצא כי ערכים מסוימים קשורים למבנה אישיות מסוים (Roccas, Sagiv, Schwartz, & Knafo, 2002). המטרה השלישית עוסקת בבחינת השפעת המגדר על עולמם הערכי של בני נוער. ההשערה השלישית לא אוששה - לא נמצאו הבדלים מגדריים בחשיבות הערכים : התחשבות באחר ומעורבות בבית ספר. יחד עם זאת, נמצאו הבדלים מגדריים מובהקים בערכים : הכוונה עצמית והדוניזם. במחקרה של גרוס (Gross, 2013) נמצא כי משתנים של מגדר, דתיות ואתניות משפיעים על האופן שבו תלמידים תומכים בערכים מסוימים על פני אחרים.

בנוסף, בשיח עם בני הנוער בלטה התימה הכח לשנות - מימד פתיחות לשינוי. ייחודיותו של המחקר בכך שהוא בוחן את החשיבות לערכים שמייחסים בני הנוער המשתייכים לדור ה-Z וההשפעה על עולמם הפנימי-ערכי. בקרב החילוניים והמסורתיים ניתנה חשיבות רבה יותר לערכים המתמקדים באחר בשילוב עם ערכי הפרט. בקרב הדתיים ההתמקדות הייתה בערכי החברה 'מסורת' ו'בטחון' אך עם פתיחות להתמקדות בערכי הפרט.

תרומת המחקר ומגבלות המחקר

חינוך לערכים הינו תחום חשוב וראוי לתת דגש לבחינת מבנה הערכים וחשיבותם בקרב בני הנוער בימינו. מהמחקר עולה שחינוך לערכים לא מתרחש בואקום, אלא יש שוני מובנה בין קבוצות שונות באוכלוסייה שנבדלות ברמות שונות של הדתיות. ממצא זה צריך וראוי שיילמד בהכשרות של רכזי ורכזות החינוך החברתי וינחה את העוסקים בחינוך לערכים וגם את אלו שמכוונים למדידה והערכה של חינוך לערכים. אלו צריכים להתייחס לא רק למערך הערכים אלא למרכיבים נוספים שלהם קשר משמעותי לחינוך מוכוון ערכים. המשתנים הנוספים צריכים להתייחס לתרבות בית הספר, מגדר, מגזר ועוד וכן לעתות משבר (אלכסנדר וטופול, 2022). אין במחקר זה מספיק מידע על השפעת ההשתתפות בתוכניות חינוכיות ערכיות, אך מחקרי המשך יוכלו לבחון זאת על מנת להבין מה השפעתה של תכנית חינוכית ערכית בחברה הישראלית על כל גווניה, כולל בקרב בני נוער ברמות שונות של דתיות.